

Відгук

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри української мови і літератури Жили Світлани Олексіївни про дисертацію **Яценко Таміли Олексіївни «Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина XX – початок XXI століття)»**, представлену на здобуття вченого ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська література)

Актуальність дослідження.

Актуальність теми дисертації пов'язана з модернізацією літературної освіти в загальноосвітній школі України, яка потребує оновлення її змісту, пошуку інноваційних форм, методів і засобів організації навчально-виховного процесу. Визначення автором тенденцій розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах протягом другої половини XX – початку XXI століття сприятиме в межах нових методологічних парадигм оптимізації літературного процесу, тому є всі підстави визнати дослідження Т. О. Яценко актуальним, своєчасним, перспективним. Актуальність досліджуваної проблеми має в роботі автора належне обґрунтування: «необхідність аналізу історичного досвіду методики навчання української літератури в аспекті наскрізних тенденцій її розвитку передбачає виявлення та пояснення новітніх методичних явищ і наукових надбань» й виконано в контексті реалізації основних нормативних і законодавчих актів, що визначають основні напрями та принципи модернізації освіти в Україні.

Ця наукова робота також сприятиме підготовці нової генерації майбутніх учителів української літератури, здатної формувати інтелектуальний і культурний потенціал нації, компетентних щодо творчого використання вершинних методичних надбань у розбудові вітчизняної шкільної літературної освіти.

Про актуальність дослідження свідчить і те, що його виконано відповідно до плану наукової роботи Інституту педагогіки НАПН України в межах колективних науково-дослідних тем «Зміст і методика навчання української літератури на засадах компетентнісного підходу в основній школі» (Державний реєстраційний № 0112U00023) та «Науково-методичне забезпечення навчання української літератури в старшій школі» (Державний реєстраційний №0115U003076); а тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогіки НАПН України (протокол №6 від 31 травня 2012 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук України (протокол №6 від 19 червня 2012 р.).

Структура і зміст дисертації. Робота є першим у вітчизняній науці дослідженням тенденцій розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах другої половини XX – початку XXI століття. Автор послідовно дотримується принципу системного комплексного вивчення цих педагогічних явищ у взаємодії їх складників, що надає дослідженню чіткої структурованості, логічної продуманості та завершеності. Роботу характеризують систематична послідовність та композиційна чіткість викладу. Дисертантка детально й вдумливо проаналізувала методичні надбання вітчизняної педагогічної науки, на підмурівках яких виникають сучасні науково-методичні концепції та розробляються нові стратегії шкільної літературної освіти.

Інтелектуальні зусилля автора зосереджені насамперед на проблемах методологічного осмислення складних і неоднозначних педагогічних і методичних процесів, спрямовані на відпрацювання адекватного понятійного апарату (тезаурусу). Дослідниця з'ясовує сутність поняття «тенденції розвитку методики навчання української літератури» й визначає його як системну сукупність якісних змін у змісті, методах і формах, що є характерними для предметної дидактики конкретного історичного періоду та провідних учених освітньої галузі.

У роботі також чітко окреслені й інші ключові поняття дослідження, подані їх визначення і походження. У дисертації відображено розуміння того, що розвиток методики навчання літератури недосяжний поза різноплановими процесами оновлення суспільного життя, а звернення до загальнолюдських цінностей і наслідування сукупної людської культури – надзвичайно важливі засади успіху. У науковій роботі розкриваються філософсько-культурологічні, літературознавчі та психолого-педагогічні передумови, що впливають на розвиток шкільної літературної освіти в різні історичні часи. Відрадно, що виокремлюється питання філософії освіти, яка формує теоретичні засади розвитку шкільного навчання, зорієнтованого на розвиток особистості школяра та засвоєння стереоскопічного і різнокольорового бачення світу через культурні надбання на основі діалогу та взаємодії, що зумовлює інтерсуб'єктний характер навчання літератури в школі.

Розглядаючи на широкому й різноманітному історико-педагогічному матеріалі становлення та розвиток методики навчання української літератури як наукової дисципліни, Т. О. Яценко висвітлює роль культурно-історичних та соціально-політичних факторів, приділяє увагу питанням трансформації історико-культурологічної думки в Україні в методичну царину. Відрадно, що в основі авторської періодизації розвитку методики навчання української літератури в школі від часів Київської Русі й до сьогодення лежить культурологічна парадигма навчання й виховання особистості – суб'єкта громадського життя – до вступу в майбутню дорослу культурологічну діяльність. Авторська періодизація предметної дидактики передбачає закономірне виокремлення шести етапів її розвитку: період становлення (часи Київської Русі та Галицько-Волинського князівства); гуманістичний період розвитку літератури (литовсько-польська доба); духовно-просвітницький період (козацько-гетьманська доба); період системного розвитку (від часів зруйнування Гетьманщини й до початку XX століття); розвиток літературної освіти в умовах функціонування радянської школи (від початку XX століття й

до кінця 80-х років XX століття); розвиток методики літератури в умовах відродження національної школи (від кінця 80-х років XX століття й донині). Погоджуємося із логікою вирізнення шістьох етапів розвитку методики навчання літератури й стверджуємо, що для робіт такого типу важливим є пропонувати вдалу періодизацію, а саме такою, на нашу думку, є періодизація Т. О. Яценко.

Використовуючи інтердисциплінарний підхід, авторка послідовно розглядає особливості становлення вітчизняної предметної методики; вплив педагогічних ідей українських діячів освіти та культури на формування методичної думки (друга половина XIX – початок XX століття); розвиток методики навчання української літератури в 20-40-ві роки XX століття; прогресивні здобутки в 50-60-ті роки XX століття; напрями розвитку шкільної літературної освіти дореформеного періоду (1979 – 1984 роки); тенденції методики навчання української літератури періоду шкільної реформи (1984 – 1991 роки); перебудова літературної освіти в умовах оновлення національної школи (1991 – 2000 роки). Цим важливим проблемам присвячується другий і третій розділи дисертаційної роботи. Академічний розгляд цих питань дає змогу авторці дійти доволі виважених висновків через увиразнення продуктивних тенденцій розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах означених періодів.

Дисертант стверджує, що розбудова національної шкільної освіти неможлива без ґрунтового аналізу, узагальнення та екстраполяції позитивного методичного досвіду минулого, а системний аналіз тенденцій розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах є необхідною основою наукового пізнання, на підмурівках якого виникають новітні науково-методичні тенденції.

Четвертий розділ дисертаційної роботи – це розвиток новітньої предметної методики в умовах інформаційного суспільства. Розгляд проблеми реформування шкільної літературної освіти в Україні представлено через

систематизацію не лише змісту навчального матеріалу, а й способів його засвоєння, модернізацію змісту, що супроводжується процесами стандартизації, профілізації, реалізацією ідей особистісно зорієнтованого та компетентнісного підходів, оптимізацією технологій організації навчального процесу на уроках української літератури. Відповідно до такого загального бачення дисертантка розглядає шість груп питань: системний підхід до навчання літератури в загальноосвітніх навчальних закладах; стандартизація змісту шкільної літературної освіти; особистісно зорієнтоване навчання на уроках української літератури; компетентнісна спрямованість навчання української літератури; використання інформаційно-комунікаційних технологій у шкільному літературному навчанні та профілізація шкільної літературної освіти.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Стверджуємо, що висновки до чотирьох розділів дисертації є повними й змістовними. Загальні висновки широкі, розлогі, вичерпні, відповідають меті й завданням роботи, послідовно й логічно підсумовують здійснене дослідження, узагальнюють положення кожного з розділів. Вони є повними й аргументованими.

Усі наукові положення дисертаційної роботи, які виносяться на захист, є достатньо обґрунтованими. Позитивною рисою багатопланового аналітико-синтетичного дослідження є об'єктивний, проникливий розгляд тенденцій розвитку методики навчання української літератури в контексті їхньої історичної зумовленості. Авторка звертається до системного підходу як загальнонаукової методології.

Констатуємо, що дисертантом для досягнення мети й виконання усіх завдань дослідження оптимально використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, серед яких вигідно вирізняються такі: порівняльно-

хронологічний, порівняльно-аналітичний, проблемно-прогностичний, систематизації.

Отож, маємо дослідження самобутнє за своїм задумом і оригінальне за науково-теоретичною реалізацією. Цінність роботи мотивується ще й тим, що авторка подає широкий науковий апарат, в який уводить цікаві методичні факти, фрагменти з педагогічних праць. Ці матеріали своєрідно унаочнюють положення дисертаційної роботи, які виносяться на захист.

Жодне, скільки-небудь значне досягнення методики літератури другої половини ХХ - початку ХХІ століття не залишене поза увагою Т. О. Яценко; багато визначальних методичних концепцій, вузлових проблем і суперечностей чи нез'ясованих, а то й забутих, моментів дістали у дисертації досконале і всебічне висвітлення; до того ж авторка веде мову на тлі й у контексті українського духовного життя. До честі дисертантки треба сказати, що вона залучає для виокремлення окремих тенденцій десятки імен педагогів різних епох, робить посилання на десятки педагогічних творів (і це не зловживання ерудицією, а така необхідна реконструкція реальної методичної картини). Вона орієнтується на врахування не лише знакових методичних досліджень, але й на так звані «другорядні» педагогічні тексти; залучає величезний матеріал для розкриття провідних тенденцій розвитку методики навчання української літератури і теоретично аргументує їх. Вивчення багатого педагогічного матеріалу, який докладно й переконливо проаналізовано, дозволило Т. О. Яценко відкрити й методичні закономірності, й моменти повторюваності педагогічних явищ. Авторка не уникає складних питань, намагається виформувати власний підхід і власну думку про складні проблеми. Йдеться про широчінь підходів до методичних концепцій, про масштабність їх осмислення. В результаті постала, сповнена глибини, панорама розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах означеної дослідницею доби. Вона першою надала тенденціям розвитку методики навчання української літератури другої половини ХХ - початку ХХІ століття

необхідну широчінь і синтетичність, забезпечивши необхідну методологію. Віртуозно застосовуючи багатоманітний і тонкий методологічний інструментарій, Т. О. Яценко виявляла у цій проблемі й нові аспекти, й змістовніше («потужніше») висвітлювала уже визначені раніше методичні горизонти.

Цінний, значний за обсягом, уперше вивчений, зібраний і систематизований матеріал спирається на найновіші теоретичні побудови визначних фахівців у галузі теорії та методики навчання, педагогіки, а тому дослідниця зуміла помітити розрізнені якісні зміни в змісті, методах і формах предметної дидактики та систематизувати ті розрізнені висновки в цілісні парадигматизовані теоретичні узагальнення. Т. О. Яценко дала майбутнім методистам добрий підмурівок для подальших педагогічних досліджень, які сама майстерно й окреслила.

Достовірність та наукова новизна здобутих результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях. Головним критерієм для здійснення об'єктивної оцінки дисертаційної роботи є наукова новизна. Маємо підстави стверджувати, що в рецензованій роботі вона є переконливою, оскільки автором уперше: цілісно висвітлено становлення й тенденції розвитку методики навчання української літератури як системи наукового знання, розвиток якої супроводжується еволюцією наукового змісту методичних знань і продуктивним використанням їх у процесі шкільного літературного навчання; розкрито сукупність філософських, літературознавчих і психолого-педагогічних передумов, історико-культурних та соціальних умов, що визначили сучасні тенденції методичного пошуку; запропоновано й науково аргументовано на культурологічній основі періодизацію генези шкільної літературної освіти; охарактеризовано вплив педагогічних ідей українських діячів освіти й культури на формування методичної думки; визначено здобутки та суперечності методики навчання літератури в радянській школі; висвітлено особливості перебудови літературної освіти в умовах відродження національної

школи; визначено й схарактеризовано основні тенденції розвитку методики навчання української літератури в основній і старшій школі в другій половині XX століття – на початку XXI століття: системний підхід до змісту, форм, методів і засобів навчання літератури; стандартизація змісту, форм і результатів навчання; особистісно зорієнтована парадигма літературної освіти; компетентісне навчання літератури; використання інформаційно-комунікаційних технологій у шкільному літературному навчанні, профілізація шкільної літературної освіти; сформульовано поняття «тенденції розвитку методики навчання української літератури»; уведено до наукового обігу нові методичні концепти, актуалізація яких сприяє поглибленню фахових знань про закономірності розвитку предметної дидактики й можливості якісного наповнення змісту і форми як шкільної літературної освіти, так і професійної підготовки вчителів-словесників; подальшого розвитку набули ідеї гуманізації та гуманітаризації шкільної літературної освіти, інтерсуб'єктного навчання літератури в школі, інформатизації й технологізації шкільного навчання літератури, інтеграції міжмистецьких і міжнаукових знань у шкільному курсі літератури.

Вірогідність висновків і результатів забезпечено обґрунтованим методологічним підходом до розв'язання проблеми, її ретроспективним аналізом, опорою на сучасні досягнення філософської, психолого-педагогічної та методичної думки, застосуванням комплексу взаємодоповнювальних методів дослідження, адекватних його предмету, меті та завданням, апробацією здобутих наукових результатів і повним висвітленням їх у фахових, зокрема й іноземних виданнях.

Дисертаційна робота Т. О. Яценко має характер як теоретичний, так і практичний. Позитивно оцінюємо практичне значення роботи, аргументоване трансформуванням теоретичних положень, фактичного матеріалу, висновків й узагальнень, систематизованої фахової літератури в практичний науково-методичний супровід процесу професійної підготовки майбутніх учителів-

словесників, зокрема під час викладання навчальних дисциплін «Методика навчання української літератури» для студентів спеціальності «Українська мова і література» освітнього ступеня «бакалавр» і «Методика викладання фахових дисциплін у вищих закладах освіти» для студентів спеціальності «Українська мова і література» освітнього ступеня «магістр».

За матеріалами дослідження підготовлено спецкурс «Тенденції розвитку методики навчання української літератури», апробацію якого здійснено в процесі навчальної та науково-дослідницької роботи студентів спеціальності «Українська мова і література» (освітній ступінь «магістр»).

Матеріали дисертації можуть бути використані під час проведення спецкурсів, семінарів, організації різних видів практик, для підготовки курсових та дипломних проектів студентів-філологів, у процесі розроблення та корегування навчальних планів і навчальних програм із педагогічних і методичних дисциплін у ВНЗ, для підготовки підручників, навчальних посібників і бібліографічних покажчиків для студентів, слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також для планування й організації історико-педагогічних і методичних досліджень здобувачами наукового ступеня доктора філософії в галузі освіти.

Широкою є географія апробації результатів дослідження. Основні результати роботи оприлюднено на наукових і науково-практичних конференціях, симпозіумах, конгресах та педагогічних читаннях різного рівня:

- 16 міжнародних (Україна, Азербайджанська Республіка, Російська Федерація, Угорщина, Чеська Республіка);
- 25 всеукраїнських (Херсон, Ніжин, Львів, Переяслав-Хмельницький, Миколаїв, Дніпропетровськ, Глухів, Острог, Київ, Мукачеве, Кам'янець-Подільський, Черкаси);

Результати дослідження також доповідалися й обговорювалися на засіданнях відділу навчання української мови та літератури, а також щорічних

звітних науково-практичних конференціях Інституту педагогіки НАПН України «Зміст і технології шкільної освіти» (2013 – 2015 рр.).

Результати дисертаційної роботи впроваджено в навчальний процес Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка від 26.12.2016), Бердянського державного педагогічного університету (довідка №57-75/34 від 12.01.2017), Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ) (довідка №1/25/1 від 16.01.2017), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка №05/247 від 17.01.2017), Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (довідка №01-12/ 21.2/54 від 18.01.2017), Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка №4 від 20.01.2017), ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука» (довідка №04/100 від 20.01.2017), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (акт №258/01 від 06.02.2017), Херсонського державного університету (довідка №01-26/72 від 23.01.2017).

Рецензоване дослідження сприятиме підвищенню загальної культури, наукового та фахового рівня вчителів-словесників. Відзначаємо величезну ерудицію Т. О. Яценко, енергію її думки й методологічну чутливість, науковий потенціал, який дозволив їй розв'язати таку складну педагогічну проблему. Реалізованими задумами й можливими перспективами наступних дослідницьких кроків ця робота, яка, безсумнівно, має теоретичне й практичне значення, заслуговує на схвалення як завершений цінний науковий проект.

Наголошуючи на високому теоретичному рівні дослідження Т. О. Яценко «Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина XX - початок XXI століття)» і його практичній значущості, не можемо оминати увагою деякі недоліки.

1. Стверджуючи, що науково-практичне функціонування інноваційних освітніх процесів значною мірою зумовлюється ґрунтовними напрацюваннями суміжних наук – психології й педагогіки – й вирізняючи актуальні психолого-педагогічні ідеї та теорії, що мають базове значення для сучасної методики літератури, авторка неправомірно не залучає вчення психоаналізу й психології літературної творчості (Білоус П. В. Психологія літературної творчості: навч. посібник. К.: Академвидав, 2014; Зборовська Н.В. Психоаналіз і літературознавство: посібник. К.: Академвидав, 2003; Крипопишина О. А. Психологія літературної творчості в юності: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07/О.А. Кривопишина; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2011; Клименко В. В. Психологія творчості: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. К.: Центр навчальної літератури, 2006; Моляко В.О. Психологія творчості - нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини // Практична психологія та соціальна робота. 2004. № 8. С. 1-5; Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень: кол. монографія / За ред. В. О. Моляко і О. Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006 тощо).

2. У рецензованій дисертаційній роботі розлого представлено вплив на розвиток методичної думки в Україні середини ХІХ століття напрацювань російських учених-педагогів Федора Буслаєва, Василя Водовозова, Володимира Стоюніна, Віктора Острогорського. Доцільно було б період становлення вітчизняної методики навчання літератури пов'язувати не лише зі впливами російських, але й польських, чеських, австрійських методистів (другий підрозділ другого розділу дисертації).

3. Бажано було б ще більше акцентувати на руйнівному впливові панівної ідеології радянської тоталітарної держави на шкільне вивчення літератури (підрозділ четвертий другого розділу й підрозділ перший і другий третього розділу дисертації).

4. Із дрібніших контрміркувань звернемо увагу на надзвичайно розлогі, широкі загальні висновки до дисертаційної роботи.

5. У роботі цитати з педагогічної спадщини Миколи Пирогова, Олександра Духновича, Павла Грабовського подано російською мовою (с. 137, 139, 144). Радимо перекладати українською мовою, так, як це було зроблено зі творчістю Костянтина Ушинського та інших педагогів.

6. Під час аналізу методичної спадщини Всеволода Неділька, присвяченій розглядові ліричних творів, промайнула не зовсім точна думка: «... у 70-80-х роках ХХ століття В. Неділько пропонував строчений варіант аналізу ліричного твору, який обмежується розкриттям емоційно-чуттєвого потенціалу твору з метою розвитку в учнів естетичної чуттєвості» (с. 192).

7. Дисертантка засвідчила добре володіння літературною мовою, її науковим стилем; відхилення від усталеної норми наукового викладу поодинокі, наприклад, неправильне вживання деяких слів: «включає» замість слів «уведені», «містить», «має» (с. 195, 246, 261); «протиріччя» замість «суперечності» (с. 57, 121, 126, 130, 149, 249, 253).

Зазначені дискусійні зауваження й побажання не перекреслюють вартості новаторського й самостійного дослідження Т. О. Яценко. За новизною, ступенем вірогідності й достовірності результатів, а також за рівнем обґрунтованості нових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у роботі, дисертація має вагоме й практичне значення, що підтверджено апробацією й упровадженням результатів дослідження.

Оцінка публікацій дисертації.

Зміст дисертації представлений у шістдесяти чотирьох публікаціях, надрукованих у наукових виданнях України та за кордоном. Основні теоретичні положення й практичні рекомендації висвітлено у двох монографіях, тридцяти шести статтях у наукових фахових виданнях України, семи наукових працях, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації, семи публікацій апробаційного характеру в зарубіжних фахових виданнях, дванадцяти наукових працях, що додатково відображають наукові результати роботи.

Словесники та студенти філологічних факультетів університетів України дуже добре обізнані з публікаціями Т. О. Яценко й схвально оцінили їх.

Публікації Т. О. Яценко за темою дисертаційної роботи відзначаються науковістю, цілісністю, переконливістю, методичною новизною.

Вірогідність автореферату змісту дисертації.

Автореферат достатньо повно відображає зміст дисертації та її основні теоретичні положення. Дисертація та автореферат оформлені за останніми вимогами, які висуваються до робіт такого типу.

Загальний висновок: дисертація Яценко Таміли Олексіївни «Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина XX – початок XXI століття)» органічно пов'язана з досягненнями філософії, культурології, літературознавства, психології, педагогіки, відзначається чіткою концептуальністю, науковою новизною, теоретичною й практичною значущістю, є актуальною й вагомою за змістом і оригінальною за формою викладу матеріалу, що свідчить про наукову зрілість дослідника, його підготовленість до глибокого самостійного наукового пошуку.

Дисертаційне дослідження є завершеним, самостійним, у ньому представлено нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що розв'язують актуальну проблему теорії та методики навчання, сутність якої полягає у визначенні тенденцій розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх закладах другої половина XX – початку XXI століття.

Дослідження дисертантки яскраво вписується в ті реформаційні процеси в нашій освітній галузі, які спрямовуються на досягнення рівня найвищих світових стандартів, а її робота допомагає закладати підвалини нової парадигми освіти як середньої, так і вищої школи.

Дисертація орієнтує вчителя-словесника й викладача вищих навчальних закладів на засвоєння вершинних здобутків методики навчання української

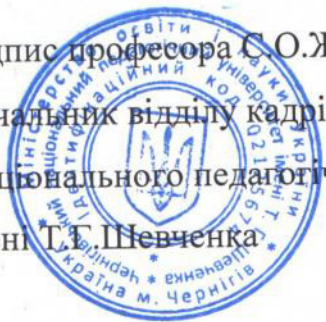
літератури й використання їх у контексті конструктивного наповнення змісту, форм і методів літературної освіти та оптимального забезпечення її практичних результатів.

Уважаємо, що дисертаційне дослідження «Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина XX – початок XXI століття)» виконано на високому науковому рівні й відповідає вимогам, які ставляться до докторських дисертацій («Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567»), а її автор – Яценко Таміла Олексіївна заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська література).

Офіційний опонент доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри української мови і
літератури Чернігівського національного педагогічного
університету імені Т.Г.Шевченка

 С. О. Жила

Підпис професора С. О. Жили засвідчую
Начальник відділу кадрів Чернігівського
національного педагогічного університету
імені Т.Г.Шевченка

Л. Ф. Лук'яненко